

УДК 1:316.3+340.12

Ю. Ю. Калиновський, кандидат політичних наук, доцент

СТАНОВЛЕННЯ ДЕМОКРАТИЧНОЇ ПРАВОВОЇ КУЛЬТУРИ В УКРАЇНІ: КОНСТИТУЦІЙНИЙ КОНТЕКСТ

Проаналізовано взаємовплив конституційного процесу сучасної України та становлення демократичної правової культури вітчизняного суспільства. Стверджується, що Конституція України 1996 р. дала поштовх для розвитку демократичної правової культури в нашій країні. Разом з тим зазначено, що низка негативних чинників об'єктивного та суб'єктивного характеру гальмує становлення правової культури європейського зразка.

Ключові слова: конституційні норми, правова культура, громадянські права.

Постановка проблеми. У процесі соціальних трансформацій особливого значення набувають рівень і якість духовної культури, в тому числі правової. Це пов'язано з тим, що будь-яка реформа, норма конституції або ідея може бути втілена лише тоді, коли вона сприйнята суспільством на рівні свідомості, тобто отримує, так би мовити, своїх носіїв. Проблема становлення демократичної правової культури в Україні є надактуальною у зв'язку з необхідністю реалізації конституційних положень як пріоритетів загальнонаціонального розвитку.

Метою цієї статті є виявлення взаємообумовленості існуючих конституційних норм в Україні та процесу становлення демократичної правової культури вітчизняного суспільства.

Аналіз наукових джерел і публікацій. Наукова основа для формування демократичної правової культури створена на межі 90-х років ХХ ст., коли було переосмислено вузьконормативне розуміння права, яке ототожнювало право і законодавство. У сучасній українській філософії права чітко утвердилась думка про те, що норми закону є правовими лише тоді, коли вони виражають сутність права, а саме – принципи справедливості і гуманізму, визнання людини вищою соціальною цінністю, а також закріплюють гарантії прав і свобод, честі і гідності громадянина. Означену проблему відображено у працях В. Головченка, В. Чернея, В. Тація, О. Данильяна, А. Скуратівського, І. Поліщука, В. Чигрінова, Ю. Тодици [1; 3; 5–7]. У той же час слід зазначити, що методологічну основу стосовно вивчення проблем правової культури та правосвідомості було розроблено такими класиками суспільствознавства, як Б. Кістяківський, І. Ільїн, М. Костомаров.

На нашу думку, демократична правова культура – це явище багаторівневе та багатоаспектне. Ми зупинимось лише на деяких із них. Демократична правова культура передбачає високий рівень не тільки юридичного мис-

лення, а й усієї юридичної діяльності незалежно від того, хто конкретно її здійснює – державні чи громадські органи, група громадян чи окрема людина. Вона характеризує міру розуміння людиною законів природного права, що визначає правове життя громадянина взагалі, а також правопорядок у суспільстві. Не можна зводити правову культуру громадянина лише до правових знань, що виникають унаслідок догматичного вивчення тексту Конституції та інших законів. Це не тільки знання, а й стан свободи і свідомості громадян, який формується у демократичному суспільстві під впливом розвитку ринкових відносин і зорієнтований на обґрунтування верховенства права, поваги до природних прав людини [1, с. 6].

Необхідною передумовою становлення демократичної правової культури є реалізація положення ст. 4 Конституції, де зазначено, що носієм суверенітету і єдиним джерелом влади в Україні є народ. Він здійснює свою владу через державні органи та органи місцевого самоврядування, а також, як зазначено в ст. 69 Конституції, через вибори і референдум. Норми розділу II Конституції закріплюють принципи, за якими в Україні визнаються і гарантуються права і свободи людини і громадянина згідно із загальноприйнятими принципами і нормами міжнародного права. До них входять норми, за якими права та свободи людини є невідчужуваними і непорушними (ст. 21); конституційні принципи, за якими встановлюється рівність усіх громадян перед законом і забороняються будь-які форми обмежень прав громадян за ознаками соціальної, національної, мовної чи релігійної належності (ст. 24). Окремо слід визначити конституційні положення, які регулюють питання громадсько-політичної діяльності (ст. 36), власності (ст. 41); трудової, підприємницької діяльності (статті 42, 43), соціального забезпечення, виховання, освіти, науки, духовної сфери і сім'ї (статті 45, 46, 49, 51, 53, 54).

Фундаментальними положеннями, на які спираються громадянське суспільство і демократична правова культура, є статті Конституції про права людини, її свободи та обов'язки, зокрема ст. 3 Конституції, згідно з якою людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю. У Конституції є окремі вказівки на самостійне і незалежне від держави існування інститутів громадянського суспільства, без функціонування яких не може розвиватися демократична правова культура. Це, наприклад, стосується положень про релігійні об'єднання, що відокремлені від держави (ст. 35); про визнання і гарантування місцевого самоврядування (ст. 7), про свободу діяльності громадських об'єднань (ст. 15) [2]. Слід зазначити, що розглянуті положення Основного Закону України становлять політико-правову базу для подальшого розвитку демократичної правової культури в нашій країні. Але їх реалізація має конфліктне забарвлення і потребує більш чіткого спрямування у демократичному напрямку. Якщо розглянути соціальну матрицю поведінки людини з точки

зору її правової культури, то на найнижчому рівні основним мотивом поведінки буде страх покарання, на середньому – очікування користі, а на найвищому має бути свідоме виконання чинних правових норм, де органічно взаємодіють юридичні, моральні, релігійні та інші соціальні імперативи.

Важливою проблемою щодо реалізації конституційних прав громадян в Україні як підґрунтя правової культури є напрацювання юридичної бази для їх реалізації. Як зауважує академік В. Тацій, результатом бурхливої законотворчості перших років незалежності нашої держави став значний масив нормативно-правових актів, прийняття яких часто відбувалося за умови недостатньої концептуальної визначеності, соціальної обґрунтованості, супроводжувалося поспішністю, що аж ніяк не сприяло юридичній якості законодавства, його узгодженості та системності і як результат – високій ефективності правового регулювання. Так, за оцінками експертів, за період незалежності України було прийнято близько 3 тис. законів, причому більшість із них – це закони про внесення змін до вже прийнятих законів. Зрозуміло, що останнє якраз свідчить про низьку стабільність законодавства. Безперечно, спосіб «спроб та помилок» у такій соціально відповідальній галузі, як законотворча робота, є абсолютно неприпустимим, бо це занадто дорого коштує для громадянина, суспільства та держави. Вітчизняні науковці дійшли невтішного висновку про те, що найхарактернішими рисами сучасного законодавства є, з одного боку, внутрішня неузгодженість і безсистемність, а з другого – прогалини, нерегульованість механізму реалізації та значна кількість суперечливих нормативних актів, які регулюють однорідну групу суспільних відносин, що створює плутанину та слугує підґрунтям для діяльності в обхід закону на «власний розсуд» [3, с. 56–57]. Звичайно, такий стан справ не сприяє ефективному захисту прав громадян і негативно впливає на становлення демократичної правової культури у нашій державі.

У процесі становлення демократії народ України отримав право обирати владу, що стало поштовхом до розвитку електорально-правової культури. Саме під час виборів простежуються весь спектр ознак політико-правової культури громадян, міра опанування масовою свідомістю фундаментальних цінностей і обмежень демократичного процесу, структура та динаміка правового і неправового ставлення та розуміння громадянами своєї ролі і місця у політичному процесі. На нашу думку, фундаментальними характеристиками електоральної правової культури суспільства демократичного типу є: плюралізм, різноманіття позицій у політичному процесі, свобода вибору, право на опозицію до офіційної політики при обов'язковому визнанні рішення всіма його учасниками. Участь чи неучасть громадян, груп населення у виборчому процесі, інтенсивність та політична свідомість залежать насамперед від правової культури виборців, рівня їх політичної культури, правосвідомості, усвідомлення ними своєї власної ролі у відно-

синах між владою та громадянами. Тобто виборче право стає юридичною реальністю, коли громадянин внутрішньо сприймає його як своє власне надбання і цінність, що захищена демократичними законами і процедурами. Через демократичні вибори формуються відповідальні перед громадянами демократичні органи державної влади та управління, а через участь у виборчому процесі справляється вплив на державну політику. Законні вибори є найбільш ефективною та юридично бездоганною формою реалізації захисту економічних та соціально-політичних інтересів громадян. Таким чином, демократична політико-правова культура може розглядатися як система відносин і одночасно як процес відтворення демократичного процесу; як принципи цивілізованої політичної поведінки, норми та ідеали, що забезпечують єдність і взаємодію інститутів та організацій, а також цілісність і інтегрованість у політичній сфері; демократична політико-правова культура є виразом плюралізму в соціумі та політичному житті зокрема, широкою палітрою правових форм політичного конкурування; водночас вона є ідеалом – метою суспільного розвитку.

Разом з тим слід зазначити, що негативний вплив на розвиток правосвідомості та правової культури українського суспільства справляє той факт, що задекларовані конституційні орієнтири у вигляді правової держави та громадянського суспільства не завжди підкріплені дієвими юридичними гарантіями. З другого боку, саме суспільство не повинно бути байдужим до утвердження та захисту конституційних норм. Як стверджував відомий український дослідник Б. Кістяківський, без активного ставлення до правового порядку і державних інтересів, що виходить із надр самого народу, правова держава немислима. Він також влучно зазначав, що реальність конституційних норм залежить не тільки (а може, й не стільки) від того, як вони сформульовані, а й від здатності суспільства вимагати їх додержання на практиці. Тобто конституційні норми стають реальними лише тоді, коли суспільна правосвідомість та правова культура «дозріли» до їх реалізації [4]. Особливо це стосується еліти суспільства, яка повинна демонструвати приклад у додержанні конституційних норм для інших верств населення.

На думку професора О. Г. Данильяна, серйозний негативний вплив на формування правової культури у транзитивному суспільстві справляють ті чинники, що безпосередньо пов'язані з недавнім тоталітарним минулим. Серед них він виокремлює такі: безініціативність населення, подвійна мораль, звичка покладатися на патерналістську опіку держави й одночасно не довіряти їй, правова безпорадність. Не сприяють формуванню демократичної правової культури і правосвідомості транзитивного суспільства стереотипи тоталітарного минулого: ірраціональна віра населення у всесильність вождя (а не права, закону), чекання приходу «месії», що розв'яже всі проблеми. Але найбільш істотною психологічною деформацією тоталітарного періоду, на

переконання О. Г. Данильяна, є майже повна втрата почуття відповідальності, у тому числі відповідальності перед правом, законами, що істотно гальмує процес формування правової культури населення в транзитивному суспільстві [5, с. 4].

Висновки. Водночас треба зауважити, що Конституція України 1996 р. стала підґрунтям для демократизації суспільної правосвідомості та правової культури і дала поштовх для розвитку різноманітних галузей права. Проте проголошені норми не стали реальністю суспільного життя у повному обсязі через дві причини. З одного боку, держава не змогла створити систему реального забезпечення конституційних норм у повному обсязі, а з другого – правосвідомість та правова культура українського суспільства знаходилися в критичному стані – відбувався перехід від радянської моделі сприйняття права до демократичних стандартів у правотворчості та правозастосуванні. Фактично суспільство виявилось неготовим до широких прав і свобод, закладених у Конституції. Українські громадяни майже не мали досвіду боротьби за свої права і не завжди усвідомлювали механізми їх реалізації. Можна стверджувати, що після прийняття Конституції 1996 р. процес консолідації української нації набув нового змісту, оскільки цей нормативний акт з філософсько-правового погляду став ціннісною основою державності, закріпивши принцип народовладдя і проголосивши Україну правовою, демократичною, соціальною державою. Конституція скасувала цензуру, що дало змогу громадянам отримувати різнобічну інформацію, у тому числі правового характеру. Це відкрило можливості для позитивних змін у правосвідомості та правовій культурі українських громадян. Зокрема, гетерономний тип правосвідомості, який передбачає, що норми права для індивідів є чимось зовнішнім, що не збігається з їх внутрішніми прагненнями, поступово трансформується в автономний тип правосвідомості, коли громадяни розглядають право не як зовнішній примус, а як частину внутрішньоособистісних механізмів саморегуляції поведінки нарівні з мораллю та релігією. Таким чином, конституційний процес в Україні відображує рівень наявної суспільної правосвідомості та правової культури, а також сам по собі є чинником, що стимулює зміни в суспільній правовій думці.

ЛІТЕРАТУРА

1. Головченко В. Правова та політична культура / В. Головченко, В. Черней // Юрид. вісн. України. – 2002. – № 9. – С. 6–7.
2. Конституція України. – К.: Юрінком, 1996. – 80 с.
3. Тацій В. Шлях «спроб та помилок» надто дорого обходиться суспільству / В. Тацій // Віче. – 2005. – № 9. – С. 56–59.
4. Кистяковский Б. А. Философия и социология права / Б. А. Кистяковский ; сост., прим., указ. В. В. Сапова. – СПб.: РХГИ, 1999. – 800 с.

5. Данильян О. Специфіка формування правової культури в транзитивному суспільстві / О. Данильян // Наук. зап. Харк. ун-ту Повітр. Сил. Соціальна філософія, психологія. – 2006. – Вип. 2 (26). – С. 3–9.

6. Скуратівський А. Правова культура в контексті особливостей розвитку соціального буття українського суспільства та національного характеру українців / А. Скуратівський // Вісн. Укр. акад. держ. управління. – 2002. – № 1. – С. 255–261.

7. Чигрінов В. І. Державотворча традиція України: політико-культурний вимір / В. І. Чигрінов, І. О. Поліщук. – Х. : ХІБМ, 2006. – 380 с.

СТАНОВЛЕНИЕ ДЕМОКРАТИЧЕСКОЙ ПРАВОВОЙ КУЛЬТУРЫ В УКРАИНЕ: КОНСТИТУЦИОННЫЙ КОНТЕКСТ

Калиновский Ю. Ю.

Проанализированы взаимовлияние конституционного процесса в современной Украине и становление демократической правовой культуры отечественного социума. Утверждается, что Конституция Украины 1996 г. дала толчок развитию демократической правовой культуры в нашей стране. В то же время подчеркивается, что ряд факторов объективного и субъективного характера тормозят становление правовой культуры европейского образца в нашем государстве.

Ключевые слова: конституционные нормы, правовая культура, гражданские права.

CONSTITUTIONAL NORMS, AS A CAUSE OF DEMOCRATIC LEGAL UKRAINIAN CULTURE'S FORMATION

Kalinovsky Y. Y.

In the article is analysed the interference of constitutional process of the modern Ukraine and the democratic legal Ukrainian culture's formation of native society. It was affirmed, that the Constitution of Ukraine of 1996 stimulated the development of democratic legal culture in our country. At the same time was noted, that several factors with objective and subjective nature impede legal culture's formation of European model.

Key words: constitutional norms, legal culture, civil law.

УДК 340+1

Н. В. Кушакова-Костицька, кандидат юридичних наук, доцент

НАУКОВИЙ ДИСКУРС ЯК ІНСТРУМЕНТ НАУКОВОГО ДОСЛІДЖЕННЯ: ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ

Розглянуто питання теоретичного і практичного застосування наукового дискурсу як інструменту наукового дослідження соціуму і держави, політики і влади.